

سرشناسه:	رفیعی محمدی، ناصر، ۱۳۴۴
عنوان و نام پدیدآور:	سیرتدوین و تطور تفسیر علمی قرآن / ناصر رفیعی محمدی
مشخصات نشر:	قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۴۳ ق = ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری:	۳۵۲ ص
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین المللی المصطفی ﷺ
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۸۸۵-۸
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۴۰۰
یادداشت:	چاپ قبلی: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۶
یادداشت:	کتابنامه: ص [۳۳۹] - ۳۴۷؛ همچنین به صورت زیرنویس
موضوع:	قرآن -- علوم قرآنی / Qur'an -- Qur'anic sciences
موضوع:	تفسیر -- فن / فن / Criticism, Interpretation, etc -- Technique
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده:	Almustafa International University/Almustafa International Translation and Publication center
رده بندی کنگره:	BP۹۱/۵
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۷۱
شماره کتابشناسی ملی:	۸۶۶۸۹۱۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی:	فیبا

BA۰۰۶۹

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

سیرتدوین و تطور تفسیر علمی قرآن
 مؤلف: ناصر رفیعی محمدی
 چاپ دوم: ۱۴۰۰ ش / ۱۴۴۳ ق
 ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
 چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ < قیمت: ۷۴۰,۰۰۰ ریال < شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

< ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸:
 تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ / تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵
 < ایران، قم، بلوار محمد امین، سه راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ - ۰۲۵

pub_almustafa @ < http://buy-pub.miu.ac.ir < miup@pub.miu.ac.ir <

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

< مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت
 < مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
 < ناظر فنی: سید محمدرضا جعفری
 < ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
 < ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

با توجه به هزینه‌ها و مشکلات عدیده، هر شخص حقیقی یا حقوقی که اقدام به چاپ، بازنویسی، کپی، تکثیر یا هرگونه برداشت جهت تهیه کتاب و تبدیل آن به جزوه، cd، فایل الکترونیکی pdf، اسکن، عکسبرداری و یا انتشار در فضای مجازی نماید، شرعاً مجاز نمی‌باشد و پیگرد قانونی خواهد داشت.

سير تدوين و تطور تفسير علمي قرآن

ناصر ريفعي محمدي

مركز بين المللي
ترجمه و نشر المصطفى ﷺ

سخن مرکز

برنامه‌ریزی آموزشی، باید امری پویا و متناسب با دگرگونی‌هایی باشد که در ساختار دانش و رشته‌های علمی پدید می‌آیند.

تحولات اجتماعی، نیازهای نوظهور فراگیران و مقتضیات جدید دانش، اطلاعات، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های نوینی را فرا می‌خواند که پاسخ‌گویی به آن‌ها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید.

گسترش فرهنگ‌های سلطه‌گر جهانی و جهانی شدن فرهنگ در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، مشکلات و نیازهای نوظهوری را پیش‌رو گذارده است که رویارویی منطقی با آن‌ها، تنها در پرتو آراستن افراد به اندیشه‌های بارور، ارزش‌های متعالی و رفتارهای منطقی که در قالب موقعیت‌های رسمی آموزشگاهی با ایجاد رشته‌های جدید، گسترش دامنه آموزش‌ها و مهارت‌ها و تربیت سازمان یافته صورت گیرد، امکان‌پذیر است.

بالندگی مراکز آموزشی، در گرو نظام آموزشی استوار، قاعده‌مند و تجربه‌پذیر است که در آن، برنامه‌های آموزشی، متن‌های درسی و استادان، ارکان اصلی به شمار می‌آیند؛ پویایی برنامه‌های آموزشی نیز، به هماهنگی آن با نیاز زمان، استعداد دانش‌پژوهان و امکانات موجود، وابسته است؛ چنانکه استواری متن‌های درسی به ارائه تازه‌ترین دستاوردهای علم در قالب نوترین شیوه‌ها و فناوری‌های آموزشی بستگی دارد.

بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و روزآمد کردن آن‌ها، به حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی کمک می‌رساند.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند؛ در همین راستا، «مرکز جهانی علوم اسلامی»، به عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، به پی‌ریزی «دفتر برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی» اقدام نمود.

این دفتر، با ارج نهادن به تلاش‌های صورت گرفته و خوشه‌چینی از خرمن دانش عالمان گرانقدر بر آن شد تا با بهره‌گیری از شیوه‌های جدید آموزشی و تازه‌ترین دستاوردهای علمی به تهیه متن‌های آموزشی بپردازد.

تدوین و نشر بیش از هشتاد متن درسی، در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

نوشتار حاضر که با عنوان سیر تدوین و تطور تفسیر علمی قرآن برای دانش‌پژوهان دوره کارشناسی ارشد و دکترای علوم قرآن و حدیث نگارش یافته و به بحث تاریخی درباره آثار تدوین یافته در زمینه تفسیر علمی قرآن و دیدگاه موافقان و مخالفان می‌پردازد، حاصل تلاش علمی و درخور تقدیر حضرت حجة الاسلام والمسلمین آقای دکتر ناصر رفیعی محمدی - دام توفیقه - است که از ایشان و دیگر فرزائگانی که در به ثمر رسیدن این اثر بذل عنایت کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنیم.

در پایان، ارباب فضل و معرفت را به یاری خواننده، چشم امید به نقد و نظر آنان دوخته‌ایم.

فهرست مطالب

۵	سخن مرکز
۱۳	مقدمه
بخش نخست: کلیات	
۱۹	مفهوم شناسی
۱۹	مفهوم شناسی تفسیر علمی
۲۳	اشکال و گونه‌های تفسیر علمی قرآن
۲۳	۱. استخدام علوم و بهره‌گیری از آن در تأیید محتوای آیات
۲۴	۲. تحمیل و تطبیق یافته‌های علمی با آیات قرآن
۲۶	۳. اندیشه جامعیت قرآن نسبت به همه علوم بشری
۲۸	انواع تفسیر علمی
۲۸	۱. دیدگاه افراطی
۲۸	۲. دیدگاه اعتدالی
۳۱	اهداف و پیام آیات علمی
۳۱	مقدمه
۳۲	آمار آیات علمی قرآن
۳۴	مخاطبان آیات علمی قرآن
۳۵	۱. خطاب به متفکران و صاحبان اندیشه
۳۵	۲. خطاب به عقلا و صاحبان خرد
۳۵	۳. خطاب به مؤمنان
۳۵	۴. خطاب به اولوالالباب
۳۶	۵. خطاب به متقین
۳۶	۶. خطاب به دانشمندان و عالمان
۳۶	۷. خطاب به اهل تذکر
۳۶	۸. خطاب به صاحبان یقین
۳۷	۹. خطاب به صاحبان تفقه و فهم و درک
۳۷	۱۰. خطاب به شنوایان و پذیرندگان
۳۷	۱۱. خطاب به صاحبان بصیرت و بینایی
۳۷	اهداف آیات علمی قرآن
۳۷	اهداف اصلی و عام
۳۸	۱. خداشناسی و توحید
۳۹	۲. رد عقیده کفار، مشرکان و ماده پرستان
۴۰	۳. اثبات معاد و هدف دار بودن خلقت

۴۱	اهداف فرعی و جنبی آیات علمی قرآن کریم
۴۲	۱. دعوت به یادگیری علوم طبیعی و دانش روز
۴۳	۲. اشارات علمی در قرآن نشانه اعجاز در عصر جدید
۴۹	شرایط تفسیر علمی صحیح
۴۹	مقدمه
۵۰	۱. رعایت شرایط و قوانین تفسیر
۵۲	۲. توجه به شأن و جایگاه قرآن
۵۵	۳. تکیه بر قوانین علمی قطعی، نه فرضیه‌ها
۵۶	۴. رعایت هماهنگی و انسجام آیات
۵۸	۵. تعارض نداشتن با معارف قطعی
۵۸	۶. ارتباط قانون علمی و آیه مورد نظر
۶۱	تفسیر علمی اعتدالی
۶۱	مقدمه
۶۳	نمونه‌هایی از تفسیر علمی مقبول (اعتدالی)
۶۳	طبیعت و هستی
۷۵	علوم زیست‌شناسی
۸۳	تفسیر علمی افراطی (لغزش‌ها در فرآیند تفسیر علمی)
۸۳	مقدمه
۸۴	تفسیر حافظ و معنّبات و نظام دفاعی بدن
۸۵	ایستگاه‌های فضایی در قرآن
۸۵	ماهواره‌های جنگی در قرآن
۸۷	تفسیر عمل شیطان به مسّ روحی و یا جن‌زدگی
۸۸	تفسیر ائقال به استخراج نفت و گاز
۸۸	تفسیر طیر به حشره حامل میکروب بیماری
۸۹	تفسیر «غشاء احوی» به زغال سنگ
۸۹	تفسیر نفس واحده به پروتون و الکترون
۹۰	تفسیر لوح محفوظ به اتر و حفظ عمل به آن
۹۱	تفسیر علمی حروف مقطعه قرآن
۹۱	اشاره قرآن به اختراع هواپیما
۹۲	استخراج علوم طبی از قرآن

بخش دوم: سیر تاریخی تفسیر علمی

۹۷	تفسیر علمی در آثار پیشینیان
۹۷	مقدمه
۱۰۱	مفسران اهل سنت
۱۰۱	ابوحامد غزالی (م. ۵۰۵ق)
۱۰۴	نمونه‌هایی از تفسیر علمی غزالی
۱۰۶	فخر الدین رازی و تفسیر علمی (م. ۶۰۶ق)
۱۰۷	تفسیر رازی از دیدگاه و قضاوت دیگران
۱۰۹	مواردی از تفسیر علمی در آثار رازی

فهرست مطالب ۹

۱۱۲	اسرار التنزیل و انوار التأویل .....
۱۱۴	مفاتیح الغیب معروف به تفسیر کبیر .....
۱۱۵	الف) مباحث مربوط به هیئت و فلک .....
۱۱۷	ب) مباحثی درباره آفرینش انسان .....
۱۱۸	پ) مباحثی درباره آفرینش حیوانات و شگفتی‌های زندگی آنان .....
۱۱۹	ت) مباحث مربوط به عالم نباتات و رویدنی‌ها .....
۱۲۱	ث) مباحثی درباره تغذیه، طب و خواص غذاها .....
۱۲۴	ابن ابی الفضل مرسی (م. ۶۵۵ق) .....
۱۲۸	بیضاوی (م. ۶۹۱ق) .....
۱۳۰	نظام الدین نیشابوری (م. ۷۲۸ق) .....
۱۳۱	بدرالدین زرکشی (م. ۷۹۴ق) .....
۱۳۴	جلال الدین سیوطی (م. ۹۱۱ق) .....
۱۳۶	ریشه‌یابی تفسیر علمی در آثار مفسران شیعه .....
۱۳۸	۱. محمد بن حسن طوسی (م. ۴۶۰ق) .....
۱۴۰	۲. محمد بن ابراهیم صدرالدین شیرازی (م. ۱۰۵۰ق) .....
۱۴۳	تفسیر علمی در آثار متأخرین .....
۱۴۳	مقدمه .....
۱۴۵	دانشمندان اهل سنت .....
۱۴۶	نمونه‌هایی از تفسیر علمی آلوسی .....
۱۴۸	محمد بن احمد اسکندرانی (م ۱۳۰۶ق) .....
۱۵۰	قضاوت‌ها درباره تفسیر اسکندرانی .....
۱۵۱	نمونه‌هایی از تفسیر علمی اسکندرانی .....
۱۵۳	سید احمد خان هندی (م. ۱۳۳۲ق) .....
۱۵۵	تفسیر سید احمد خان هندی .....
۱۵۶	توجیه مادی و طبیعی معجزات انبیاء <small>علیهم‌السلام</small> .....
۱۵۸	تفسیر وحی و فرشته .....
۱۵۹	مخالفت با ظاهر قرآن .....
۱۶۰	بهشت و جهنم .....
۱۶۱	داوری در احکام و قوانین جزایی اسلام .....
۱۶۳	سید عبد الرحمان کواکبی (م. ۱۳۲۰ق) .....
۱۶۴	نمونه‌هایی از تفسیر کواکبی .....
۱۶۶	محمد عبده (م ۱۳۲۳ق) .....
۱۶۷	ویژگی‌های تفسیری عبده .....
۱۷۱	نمونه‌هایی از تفسیر عبده .....
۱۷۳	محمد جمال الدین قاسمی (م ۱۳۳۲) .....
۱۷۳	قاسمی و تفسیر علمی .....
۱۷۸	محمد توفیق صدقی (م ۱۳۳۸ق) .....
۱۷۹	محمد شکری آلوسی (م ۱۳۴۲ق) .....
۱۸۰	نمونه‌هایی از تفسیر علمی شکری آلوسی .....
۱۸۱	شیخ محمد بخیت مطیعی (م. ۱۳۵۴ق) .....

۱۸۳	..... نمونه‌هایی از تفسیر علمی مطیعی
۱۸۵	..... مصطفی صادق رافعی (م. ۱۳۵۶ ق.)
۱۸۶	..... نمونه‌های تفسیر علمی رافعی
۱۸۷	..... شیخ طنطاوی بن جوهری (م ۱۳۸۵ ق.)
۱۸۸	..... طنطاوی و علوم جدید
۱۸۹	..... شیوه تفسیر طنطاوی
۱۹۱	..... ارزیابی تفسیر طنطاوی
۱۹۳	..... نمونه‌هایی از تفسیر علمی طنطاوی
۱۹۳	..... الف) تفسیر علمی مقبول و اعتدالی
۱۹۳	..... ب) تفسیر علمی مردود، مبهم و افراطی
۱۹۶	..... عبد الحمید بن بادیس (م. ۱۳۵۹ ق.)
۱۹۶	..... تفسیر علمی ابن بادیس
۱۹۸	..... عبد العزیز اسماعیل پاشا (م. ۱۳۶۱ ق.)
۱۹۹	..... نمونه‌هایی از تفسیر علمی اسماعیل پاشا
۲۰۱	..... محمد احمد جامدولی (م. ۱۳۶۳ ق.)
۲۰۲	..... محمد مصطفی مراغی (م. ۱۳۶۴)
۲۰۴	..... ویژگی‌های تفسیر مراغی
۲۰۷	..... حسن بنا (م. ۱۳۶۸ ق.)
۲۰۸	..... تفسیر علمی بنا
۲۰۹	..... احمد مصطفی مراغی (۱۳۷۱ - ۱۳۰۰ ق.)
۲۰۹	..... روش تفسیری مراغی
۲۱۱	..... نمونه‌هایی از تفسیر علمی احمد مراغی
۲۱۶	..... علی فکری (م. ۱۳۷۲ ق.)
۲۱۸	..... محمد عبد الله دراز (م. ۱۳۷۷ ق.)
۲۲۲	..... محمد احمد غمراوی (م. ۱۳۹۱ ق.)
۲۲۲	..... تفسیر علمی غمراوی
۲۲۳	..... مواردی از تفسیر علمی غمراوی
۲۲۴	..... محمد طاهر بن عاشور (م. ۱۳۹۳ ق.)
۲۲۶	..... سعید حوی (م. ۱۴۱۱ ق.)
۲۲۸	..... محمد جمال الدین فندی
۲۳۰	..... نمونه‌هایی از تفسیر علمی فندی
۲۳۲	..... محمد متولی شعراوی
۲۳۳	..... نمونه‌هایی از تفسیر علمی شعراوی
۲۳۵	..... دکتر سید جمیلی
۲۳۸	..... محمد محمود حجازی
۲۴۰	..... دکتر محمد حسن هیتو
۲۴۲	..... مواردی از تفسیر علمی هیتو
۲۴۳	..... محمود مهدی استانبولی
۲۴۵	..... محمد عبد المنعم جمال
۲۴۹	..... دکتر عبد الله شحاته

۲۵۰	نمونه‌های تفسیر علمی شحاته.....
۲۵۱	منصور محمد حسب النبی.....
۲۵۲	نمونه‌هایی از تفسیر علمی حسب النبی.....
۲۵۳	دکتر محمد سامد محمد علی.....
۲۵۴	نمونه‌هایی از تفسیر علمی محمد سامد.....
۲۵۵	محمد محیی الدین عجوز.....
۲۵۶	نمونه‌هایی از تفسیر علمی محیی الدین عجوز.....
۲۵۸	احمد حنفی.....
۲۵۹	نمونه‌هایی از تفسیر علمی حنفی.....
۲۶۱	عبد الرزاق نوفل.....
۲۶۲	نمونه‌هایی از تفسیر علمی نوفل.....
۲۶۴	نوفل و اعجاز عددی.....
۲۶۴	وحید الدین خان.....
۲۶۵	نمونه‌هایی از تفسیر علمی و وحید الدین خان.....
۲۶۶	محمد سید ابراهیم ارناؤوط.....
۲۶۷	محمد محمود عبد الله.....
۲۶۹	دکتر عدنان شریف.....
۲۷۰	نمونه‌هایی از تفسیر علمی عدنان شریف.....
۲۷۱	محمد عللوه.....
۲۷۲	نمونه‌هایی از تفسیر علمی عللوه.....
۲۷۳	دانشمندان شیعه.....
۲۷۴	عبد الحجّة بلاغی (۱۳۹۹- ۱۳۲۲ ق).....
۲۷۴	بلاغی و تفسیر علمی.....
۲۷۵	تفسیر علمی در حجة التفاسیر.....
۲۷۶	آیت الله سید محمود طالقانی (۱۳۵۸ ش).....
۲۷۷	تفسیر علمی در پرتوی از قرآن.....
۲۸۰	علامه محمد حسین طباطبایی (م. ۱۴۰۲ ق).....
۲۸۰	علامه طباطبایی و تفسیر علمی.....
۲۸۲	نمونه‌هایی از تفسیر علمی علامه.....
۲۸۳	استاد محمد تقی شریعتی (م. ۱۳۶۶ ش).....
۲۸۴	محمد تقی شریعتی و تفسیر علمی.....
۲۸۶	مهندس مهدی بازرگان.....
۲۸۸	آیت الله ناصر مکارم شیرازی.....
۲۸۹	تفسیر علمی در آثار آیت الله مکارم.....
۲۹۲	استاد جعفر سبحانی.....
۲۹۴	نمونه‌هایی از تفسیر علمی وی.....
۲۹۶	آیت الله حسین نوری همدانی.....
۲۹۶	نمونه‌هایی از تفسیر علمی ایشان.....
۲۹۷	آیت الله محمد هادی معرفت (م ۱۳۸۵ ش).....
۲۹۸	نمونه‌هایی از تفسیر علمی.....
۲۹۹	استاد محمد تقی مصباح یزدی.....

۲۹۹	تفسیر علمی مؤلف .....
۳۰۱	استاد علی روحانی نجف آبادی (م. ۱۴۱۵ م) .....
۳۰۲	علی محمد دخیل .....
۳۰۲	تفسیر علمی در الوجیز .....
۳۰۵	بررسی ادله موافقان و مخالفان تفسیر علمی .....
۳۰۵	مقدمه .....
۳۰۶	ادله باورمندان به تفسیر علمی و نقد آن .....
۳۱۱	دلیل دوم: کلمات صحابه .....
۳۱۲	دلیل سوم: اثبات اعجاز علمی قرآن .....
۳۱۳	دلیل چهارم: اثبات سازگاری علم و دین .....
۳۱۵	دلیل پنجم: تفسیر علمی، خدمتی به مسلمانان .....
۳۱۶	دلیل ششم: مشتمل بودن قرآن بر آیات علمی .....
۳۱۷	دلیل هفتم: تفسیر علمی، وسیله فهم بهتر قرآن .....
۳۱۸	دلیل هشتم: تفسیر علمی، عامل تبلیغ و ترویج اسلام .....
۳۱۹	مخالفان تفسیر علمی قرآن .....
۳۲۰	دیدگاه مخالفان .....
۳۲۰	ابو اسحاق شاطبی .....
۳۲۰	محمد شلتوت .....
۳۲۱	امین خولی .....
۳۲۱	محمد حسین ذهبی .....
۳۲۲	عباس محمود عقّاد .....
۳۲۲	محمد عزّه دروزه .....
۳۲۳	محمد عبد العظیم زرقانی .....
۳۲۴	عایشه بنت الشاطی .....
۳۲۴	محمد کامل حسین .....
۳۲۴	شوقی ضیف .....
۳۲۵	احمد محمد جمال .....
۳۲۵	عبد المجید محتسب .....
۳۲۵	سید قطب .....
۳۲۶	بررسی دلایل مخالفان .....
۳۲۶	دلیل اول: هدف از نزول قرآن هدایت و تربیت است .....
۳۲۷	دلیل دوم: تغییر پذیری یافته‌های علمی .....
۳۲۸	دلیل سوم: مخاطبان قرآن در عصر نزول .....
۳۲۹	دلیل چهارم: ناسازگاری علم و دین .....
۳۳۰	دلیل پنجم: تفسیر علمی، عامل تأویل و مجازگرایی .....
۳۳۱	دلیل ششم: تفسیر علمی، روش صحابه و تابعان نبوده است .....
۳۳۲	دلیل هفتم: تفسیر علمی منجر به تفسیر به رأی می‌شود .....
۳۳۳	دلیل هشتم: تفسیر علمی شامل بخشی از آیات می‌شود .....
۳۳۴	دلیل نهم: تابعیت قرآن از سایر علوم .....
۳۳۵	سخن آخر .....
۳۳۹	فهرست منابع .....